

Мацько Л. І., д.філол.н., професор (Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ).

М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ ЯК ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ЧИННИК

Анотація. В статті розкрито роль української мови в науковій і творчій діяльності з погляду лінгвістичної стилістики у плані розвитку індивідуального художнього стилю М. С. Грушевського – письменника. Охарактеризовано індивідуальний науковий стиль М. С. Грушевського – науковця; його оригінальні публіцистичні манери письма і риторичних промов з залученням народно розмовних компонентів у публічних виступах історика, державного діяча – президента Української Народної Республіки. Вченим обґрунтовано, що Київський історичний період перейшов не у Московський, а в Галицько-Волинський XIII ст., а потім у Литовський XIV–IVI ст.

Ключові слова: сучасна українська літературна мова, культура, націотворча функція української мови, державотворча функція української мови.

Аннотация. В статье раскрыта роль украинского языка в научной и творческой деятельности со стороны лингвистической стилистики в плане развития индивидуального художественного стиля М. С. Грушевского – писателя. Наведена характеристика индивидуального научного стиля М. С. Грушевского – исследователя; его оригинальной манеры употребления элементов народной речи в публичных выступлениях историка, государственного деятеля – президента Украинской Народной Республики. Ученым обосновано, что Киевский исторический период продолжился не Московским, а Галицко-Волынским XIII ст., а затем Литовским XIV–IVI ст.

Ключевые слова: современный украинский литературный язык, культура, нациообразовательная функция украинского языка, государственно-образовательная функция украинского языка.

Annotation. The article disclosed that Ukrainian language in scientific and creative work of the famous scientist and politician Mikhail Grushevskii – is a multi aspects problem, worthy of careful analysis and study on the part of the linguistic style in terms of development of M. Grushevskii individual artistic style – writer; M. Grushevskii individual scientific style – researcher, historian; his original manner of folk speech elements use in public statements the historian and statesman – the first president of the Ukrainian People's Republic. Scientist proved that Kiev period was continued not by Moscow period, but Galicia-Wolynski XIII c., and then Lithuanian XIV–IVI c. period.

Keywords: *modern Ukrainian literary language, culture, national and educational function of the Ukrainian language, the state educational function of the Ukrainian language.*

Як історик-державник Грушевський формувався значною мірою в результаті та під впливом дослідження української словесності, вивчати яку зобов'язав себе, ще зустрічаючи свій 15 новий рік, а напередодні 16 нового року додав собі обов'язок вивчати й рідну історію. Останнє видно з щоденникового запису 1 січня 1883 року. Тоді ж, як напише пізніше (в 1925 р.), Михайло Грушевський «рішився йти пробоем проти усіх заборон і обмежень українського слова й життя, ...ніяких російських відзнак і лаврів не потребую» [1, с. 39].

Так 17-річний Михайло Грушевський започаткував свій науковий, письменницький і політичний шлях, ставши на захист української мови й культури, права на правдиву історію і на повноцінне життя свого народу.

В предметі історичних досліджень М. С. Грушевського найдавнішого українського фольклору, старокнижних пам'яток і ділового письменства одним з важливих компонентів була саме українська мова. Опираючись поряд з іншими і на мовні показники, Михайло Грушевський відкинув теорію М. Погодіна про те, що в Києві за часів князя Володимира жили великороси, а не малороси, довів, що «Київський період перейшов не у Володимиро-Московський, а в Галицько-Волинський XIII в., потім у Литовсько-польський XIV–XVI в.» [2, с. 210]. Це означало, що не втрачалися ланцюжки безперервності української мови і форми старої «руської» мови поступово трансформувалися та органічно заступалися новими, що і в давні (княжі) часи, і в нові мова у нас була одна – українська. Цю думку М. Грушевський чітко сформулював 26 лютого 1883 року у конспекті рецензії М. Драгоманова («Заметки Т-ва [псевдонім М. Драгоманова – Л. М.] по поводу книги Прыжова «Малороссия в истории ее литературы».

В 1869 г. «В[естник] Евр[опы] 1870, июль) під назвою «Малороссия в своей словесности», спростовуючи теорії про те, що український народ – це «отрасль народа руського», зіпсована впливом Польщі, та що це ніби новий народ, який переселився в XI–XVI століттях в Україну, Михайло Грушевський довів, що сучасний українець – прямий потомок тих людей, які жили на нашій території ще в перші століття н.е. Найдавніші пам'ятки «Слово о Полку Ігоревім», «Літопис Нестора», «Повчання Володимира Мономаха» – «це родоначальники творів малоросійської словесності XVII–XVIII століть. Візьмемо «Слово о полку Ігоревім», досить порівняти мову «Слова» з мовою України, щоб переконатися, що це мова України, та й сам дух «Слова» також споріднений малоросійській словесності, як і чужий великоросійській... Порівнюючи з наступними пам'ятками народної творчості, бачимо, що маємо справу з українською думою XII

століття. Візьмемо літописи Нестора, Іпатіївський та ін., і звіримо їх з літописами XVII, чи не складають вони зразків духовної діяльності одного і того ж народу» [2, с. 210]. І далі М. Грушевський робить закономірні висновки: «Отже, поезія першого періоду Руси була малоруською»; «Таким чином, ясно видно, що Україна була не заблуканою вівцею слов'янства, яка потрапила під згубний вплив Польщі і нарешті знайшла приют і заспокоєння у надрах Росії, а самостійна народність, з задатками державності, розвивалася послідовно і самобутньо, не замкнувшись, як Північ до Петра, а брала широку участь у житті духовному і політичному З[ахідної] С[вропи]» [2, с. 45–47].

На підставі ґрунтовних історичних студій М. Грушевський справедливо вважав, що книжна мова XVII ст. «опиралася також на староруську основу та традиції і була се мова староруська, актова і урядова, мова грамот і судових рішень, Руської правди й грамот XII–XIV вв. В першій столітті (пол. XIV до пол. XV) вона і в лексиці, і в стилістиці стоїть досить близько до своїх староруських взірців і традицій» [3, с. 366]. Для історії української літературної мови ця думка є дуже важливою. Адже книжна мова XVII ст. – це вже пряма попередниця, що багатьма граматичними структурами і обрядово-урочистим лексиконом органічно влилася у наступницю – нову українську мову на народнорозмовній основі, з якої постала сучасна українська літературна мова. Уже одне це обґрунтування, теоретичне і доказове, історичної основи, наступності й перспективності розвитку української мови дає підстави називати Михайла Грушевського найвидатнішим істориком української літературної мови.

Надзвичайно важливою ідеєю М. С. Грушевського слід вважати культуротворчу і націєтворчу роль української літературної мови. Світовий, а особливо західноєвропейський суспільно-історичний досвід показував, що нації розвиваються з розвитком національних культур і національних мов. Іншого не дано. Про це Михайло Грушевський писав так: «У наші часи нема вже старих універсальних культурних мов, кожна народність розвиває своєю рідною мовою культурну працю; весь культурний запас зберігається рідною мовою; культурна мова стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування. (Підкреслення наше). Від вирішення цього завдання залежить, чи перейде даний народ до культурних націй, чи залишиться на становищі нижчих (minder wertige) народів, що можуть задовольнити власними засобами лише нижчі культурні потреби свого суспільства, а для задоволення вищих потреб вони примушені вдаватися до чужої культури, чужої мови» [4, с. 174].

В часи діяльності Михайла Грушевського, як і всі українські питання, мовне було важким. Безперервні царські заборони й утиски, обмеження української мови не тільки вилучали українську мову з ужитку, письма, друку, культури, а й гальмували розвиток української мовознавчої науки,

сіяли невіру в інтелектуальні можливості української мови. А тим часом губилися надбані попередніми віками мовні скарби, слабо оновлювався і мало осучаснювався лексичний склад літературної мови, затримувалася стилістична диференціація й правописне унормування та кодифікація української мови, не могли повноцінно розвиватися стилі, зокрема науковий, офіційно-діловий, конфесійний. Виникла така мовна ситуація, коли причина й наслідок переходять одне в одне: українська інтелігенція обмежено користувалася українською мовою, бо вважала її мало виробленою для наукової сфери, інтелектуального, культурного життя, а це вироблення наукового стилю, культурних форм української мови не наставало, бо ця ж інтелігенція ним не займалася. Навіть не всі патріотично налаштовані українці, відчували культурну потребу в українській саме літературній мові, бо ж для хатнього вжитку є проста (селянська) мова, а для культурних потреб – російська, тим паче що й витворювали її з нашої попередньої старокнижної і наші ж мовотвориці.

Як і його великі попередники Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов – Михайло Грушевський зайняв чітку позицію: «Справа культурної літературної мови й зостається одним з основних пунктів в українському питанні» [5, с. 23]. Літературна українська мова як знаряддя національного поступу, як носій культурних надбань нації постійно була в полі його уваги, наукового зацікавлення, теоретичного осмислення і практичного мовотворення та науково-видавничої діяльності. М. Грушевський намагався максимально розширити функціональне поле української мови, в тому числі й власним прикладом: писав українською мовою художні твори, наукові праці, публіцистичні статті, законодавчі документи й ділові папери, організовував україномовні видання.

Українськомовні й освітні питання М. С. Грушевський розглядав фундаментально чи побіжно, але завжди присутньо у наукових історичних, філологічних монографічних працях, таких як «Історія України-Руси», «Ілюстрована історія України», «Історія української літератури», «Три академії», численних наукових статтях про українську мову і освіту у Літературно-наукових вісниках, Записках Наукового товариства імені Шевченка, дискусійних та популярних виданнях.

Михайло Грушевський називав свій основний твір *Історія України-Руси*, тобто пов'язував нову і стару назву України, а Київську Русь вважав українською середньовічною державою. Він послідовно пов'язував початки кийівської наукової традиції з першим староукраїнським культурно-науковим осередком у Києві, який існував у 1030-х роках при Софійському соборі. Цей науково-освітній осередок, заснований князем Ярославом Мудрим, Грушевський вважає середньовічною українською академією, яку називав «Академією Ярослава». Київські академічні традиції з 11 ст. знаходять своє продовження в Київській академії XVII ст. в Київських «Атенах» –

другій українській академії наук української козацько-гетьманської держави XVII–XVIII століть. Ці традиції продовжуються і завершуються в організації Української Академії Наук в 1918 році – найвищої української наукової установи під час боротьби за українську державну самобутність у новішому періоді української історії. Грушевський наголошував на тяглоті українського історично-культурного процесу, який становив інтегральну частину його наукової схеми історії України. Грушевський своєю науково-організаційною діяльністю безпосередньо прилучився до утворення Української Академії Наук, яка в 1920-х роках змінила назву на Всеукраїнську Академію Наук у Києві, що спішно працює і в сучасній незалежній Україні [6, с. 124].

Серед праць М. Грушевського особливо актуальними у свій час (а більшість і досі через сучасну невпорядковану мовну ситуацію) були такі публікації у львівському «Літературно-науковому віснику»: Нова «пря» про українсько-руську книжну мову (1899. – Т. 4. – С. 85–92); Одвертий лист до П. Флоринського (1905. – Т. 30. Кн. 5. – С. 70–71); Святе письмо на українській мові (1905. – Т. 31. Кн. 8. – С. 96). Кожна з них – це окрема історико-лінгвістична проблема: історична основа, самобутність, сакральність української мови. Серію статей «Про мову» М. Грушевський опублікував в українській газеті «Рада» (1907, № 6, 8, 31, 51, 59, 83, 89). Окремим виданням вийшов його збірник статей і заміток «Про українську мову й українську справу» (К., 1907. – С. 17). Цілий спектр україномовних (сучасною термінологією сказати б – соціолінгвістичних) проблем порушив Михайло Грушевський у серії популярних публікацій у газеті «Село» за 1909–1910 роки, які потім видав збіркою «Про українську мову і українську школу» (К., 1911. – С. 77). У них йшлося про історію, самобутність і самодостатність української мови, історичне значення її для сучасного розвитку української нації, про «колишню освіту і теперішню темноту» як результат суцільних заборон та утисків української мови. Особливо слід відзначити з цієї серії статтю М. Грушевського «Не дозволяти!», у якій він гостро засуджує і російську державну Думу, і її спеціальну комісію, що займалася справами народної освіти і національними мовами, за те, що в їхньому проекті питання про українські школи навіть не ставилося, хоч київський депутат і домагався цього. М. Грушевський писав: «Ухвалили, щоб рідною вчили в губерніях балтійських і польських, щоб польською вчили між Поляками, латишською між Латишами, естонською між Естами. Праві підтримали жаданне, щоб і в школах між людністю магометанською вчили їх рідною мовою: між Татарами по татарському, між Кіргізами по кіргізькому, між Черкесами або Чеченцями по черкеському або чеченському. Підтримали і домаганне представника єврейського, щоб по єврейському вчили в школах для єврейських дітей «въ чертѣ остьдлости» себто в тих губерніях, де Євреям дозволено пробувати...Але Українцям...не схотіли дозволити. Поляки і

Литовці, Латиші й Естонці, Татари й Кіргізи, Євреї й Армяне нехай мають свою школу, нехай їх діти вчать рідною мовою. А Українцям та Білорусам того не дозволяти. Нехай далі морочаться з незрозумілою мовою руською. Нехай далі тратять марне роки шкільної науки й виходять у житті темними сліпцями, без знання, без освіти. Нехай нидіють у біді й темноті. Думським депутатам про се байдуже» [4, с. 11]. М. Грушевський багато писав про українську освіту шкільну й університетську, навіть запропонував законопроект про навчання українською мовою. Цікавими є його думки про тогочасну мовну практику в українському середовищі і шляхи подолання національного нігілізму. У статті «Мова панська й мужича» М. Грушевський пояснював: «Ті, що не хочуть українського вчення, звичайно міркують так: українська мова мужицька мова, з нею нема нікуди ходу. Панських дітей будуть учити по-панському, а мужицьких дітей по-мужицькому, так панським дітям буде скрізь дорога, а мужицьким дітям нікуди» [4, с. 30].

На повну залежність поступу українського суспільства від освіти українською мовою вказав Михайло Грушевський у праці «Освобождение России и украинский вопрос» (Спб., 1907. – С. 174): поки не буде української мови у навчальних закладах, народ почуватиметься на становищі «нижчої, культурно неповноцінної нації». М. Грушевський виразно показав самобутність, специфіку української мови, й у публікації «Мова українська і московська» [7, с. 72–75]. Відгукнувся М. Грушевський і на правовисну проблему статтею «До управління українського правопису» [8, с. 189–191].

Михайло Грушевський був визначним стилістом – теоретиком і практиком. Він бачив і розумів, що в ситуації бездержавності і територіальної роз'єднаності українських земель та заборони української мови, коли, як писав П. Житецький, «з 60-х років минулого віку ми вже не маємо ні одної теоретичної праці, писаної книжною, малоруською мовою» [9, с. 84], були відсутні життєво-вирішальні чинники для висхідного розвитку української літературної мови. Вона не зможе задовольняти інтелектуальні потреби суспільства, якщо не буде повноцінно функціонувати в ньому, якщо не виробляти в ній науковий, діловий, публіцистичний стилі.

Щоб готувати український народ до свідомого національного життя, вводити в коло цивілізованих народів, потрібна поліфункціональна, стилістично розбудована українська літературна мова. І М. Грушевський створив таку мову, обґрунтовуючи потребу українського термінотворення, щоб плекати та розвивати науку українською мовою. Активно працюючи в Науковому товаристві імені Тараса Шевченка, Михайло Грушевський не оминав жодної праці, що стосувалася проблем української мови, шляхів розвитку літературної форми мови, правописного унормування, термінотворення. Він спілкувався майже з усіма тогочасними українськими мовознавцями

(І. Верхратським, П. Жигецьким, А. Кримським, К. Михальчуком, І. Огієнком, О. Огоновським, І. Франком, Є. Тимченком,), захищав позиції українства.

В листуванні з російським мовознавцем О. Шахматовим Михайло Грушевський дуже коректно, але послідовно відстоював українські національні інтереси. Негативно висловлюючись про граматику української мови С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера («Руська граматика» Львів, 1893, 1907, 1914, 1828), О. Шахматов писав у листі до М. Грушевського: «Оживлять эти воспоминания, восстанавливать истинную историю малорусского народа и его духовного развития – вот благодарные задачи для украинских патриотов, которые должны основывать дорогие для их народности права на ближайшем родстве с великорусами, на общих с ними подвигах государственного строительства, сохранивших самую русскую народность, а не сочинении ложных генеалогий, искании друзей на стороне и возбуждении ненависти к братьям» (підкреслення наше – Л. М.). М. Грушевський у листі від 6. II. 1914 року відповів на ці закиди так: «... По Вашему мнению, для достижения национальных прав украинцам нужно напирать на их сродство с Великороссией, на их заслуги пред государственным строительством России... Намёк на поиск друзей на стороне, составление фальшивых идеологий и насаждение ненависти к братьям-великороссам в Ваших устах на страницах украинского журнала – это нежелательный козырь для всех врагов украинства, обвиняющих нас в тенденциозном сочинении украинской истории по заданным рецептам... мы обращаемся к Вашей покорнейшей просьбе этот финал завершить каким-либо более примирительным аккордом, разве, может быть, то, что вы говорили выше о полном доверии к научным целям авторов и вообще украинских изучений. В этих же целях, может быть, найдёте возможным при корректуре кое-где заменить термин «малорусский» термином «украинский», чтобы не получилось впечатление, будто бы Вы сознательно избегаете и почти осуждаете этот последний термин» [10, с. 28–29] (підкреслення наше – Л. М.).

Кінець XIX – початок XX – це знаковий період для історії української літературної мови. В українську словесність прийшли не просто талановиті письменники, а діячі національної культури, інтелектуали, титани думки, пристрасні публіцисти, сподвижники української ідеї, які працювали більше, ніж жили: Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Леся Українка, Михайло Грушевський, Агатангел Кримський, Іван Огієнко. Вони не могли вже терпіти ганебних царських заборон і царських обмежень української мови, наруги над рідним народом, гнівно відповідали на утиски й цькування, виступаючи з протестами, вступаючи у дискусії і самі організовуючи їх. М. Грушевський не був прямим учасником мовних дискусій, але знаходився в колі їх проблем. Так, Михайло Коцюбинський у 1898 році виступив у газеті «Санкт-Петербургские ведомости» зі статтями

«К полемике о самостоятельности малороссийского языка» і «Русский язык в Галиции» проти газети «Биржевые ведомости», яка заперечувала самостійність української мови. На вшануваннях з нагоди встановлення у Полтаві пам'ятника Іванові Котляревському зі Східної України у 1903 р. українською мовою прозвучало тільки одне привітання: його виголосив Михайло Коцюбинський. Наступне вітання голова полтавської думи перервав словами, що має наказ міністра не допустити українських вітань. Делегат з Харкова Микола Міхновський на знак протесту вітання українською мовою залишив у себе, а голові передав пусту обгортку вітального адреса, сказавши, що передасть скаргу в сенат. Зал підтримав дії М.Міхновського. Інші делегати мовчки передали обгортки голові і всі залишили зал. Аналогічні протести проти заборони української мови були на ювілеях Миколи Лисенка та Івана Нечуя-Левицького.

Напруга в суспільстві зростала настільки, що в листі від 12 грудня 1905 р. Михайло Коцюбинський писав Івану Франку: «Ми всі цілком зневірилися у щирість та совість крутійського уряду... У нас всі сподіваються лише смертельного бою, у якому або поляжемо, або перемажемо... Ми живемо, як на вулкані, або, краще, ми самі той вулкан, жерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух» [11, с. 46–47]. Револуція 1905 року змела царські заборони, але офіційно укази не відмінялися.

Ю. Шевельов писав, що все це мовознавцеві говорить про те, що «українська мова в ті роки вибивається на позиції конкуренції з російською, бодай програмово» [12, с. 62].

Крім політичних причин, дискусії спричинювалися і внутрішньомовними проблемами: станом розвитку української літературної мови і її діалектної бази, рівнем культури українського мовлення, потребою витворювати і розвивати єдину літературну мову для всього українства, хоча реально уже дуже виразно намітилися дві форми літературної мови – східноукраїнська (наддніпрянська) і західноукраїнська (наддністрянська). Мовну дискусію 1891–1892 років започаткував Борис Грінченко великою статтею «Галицькі вірші», опублікованою у газеті «Правда» за 1891 рік (№ 8, 9, 10) під псевдонімом Василь Чайченко. Він різко покритикував мову галицьких поетів, які друкувалися в «Зорі» у роках 1883–1889-их за надмірність діалектизмів, просторічних слів та іншомовних слів у їхніх творах. Б. Грінченко твердо стояв на позиції єдиної літературної української мови для всієї України і хотів, щоб галицькі письменники наближали мову своїх творів до східного варіанту. Першим відгукнувся на критику Іван Франко статтею «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка» (Зоря. – 1891. – № 18), у якій, сприймаючи конкретні зауваження щодо мови творів, відхилив звинувачення у галицькому сепаратизмі. Несхвально поставились до тону статті Б. Грінченка і Павло Грабовський, Леся Українка, Леонід Глібов, Агатангел Кримський.

Іван Франко також був прихильником єдиної літературної мови для всіх українців, визнавав, що є ще великі відмінності, спричинені різними умовами життя: «Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важного питання – будучої єдності і одноцільності нашої літературної мови». Далі І. Франко відзначає, що галицькі письменники дали в руки читаючої громади переклади українською мовою і «Фауста» Гете, і «Каїна» Байрона, і «Вільгельма Теля» та «Орлеанську дівчину» Шіллера, не кажучи про десятки томів повістей і шкільних книг. В Україні, на думку Франка, тільки старше покоління «не лякається здобувати українському слову нові поля» [13, с. 21–22].

Пізніше, у 1907 р., Іван Франко опублікує статтю «Літературна мова і діалекти», в якій одночасно висловиться за східноукраїнський варіант єдиної літературної мови – мову Котляревського, Квітки, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького. У мові цих письменників, скаже Іван Франко, «лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців» [14, с. 38]. Обґрунтував це Франко тим, що це мова «найбільшої маси» українського народу», вона представлена «найбільшим числом талановитих та популярних письменників», «та мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янка-Подільського виявляла таку однотайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові, також «вмішаному» і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі» [14, с. 38].

Тим часом Б. Грінченко продовжив полеміку ще кількома публікаціями. Серед них і «Кілька слів про нашу літературну мову» (Зоря. – 1892. – № 15, 16), у якій знову наголошував на єдності літературної мови, на східній її основі і на використанні кращих здобутків західноукраїнського варіанту літературної мови: «Прийшов тепер час, коли мусимо дбати про єдність, про один духовний напрям, а значить і про одну літературну мову. На це нема чого очі замазувати усякими «галицько-руськими» язиками. Балакання про «галицько-руський» язик – це те саме, що й балакання про особливий «рутенський» язик, і така «рутенщина» є шкідливий нашому спільному ділу, вузький провінціалізм... Помилкою було казати, що ми гордуємо мовними здобутками галицькими. Навпаки!... Все гарне, що виробили та вироблять у мові галичани, ми беремо і братимемо, але не можемо ми брати те, що не вважаємо за гарне» [15, с. 147–148].

Мовні дискусії 1870–1890 років, 1903 року, 1907–1909 та 1912–1913 років, окрім суспільно-політичних і соціальних причин, мали й філософсько-стильові. Різна політична ситуація, а відповідно й різна мовна практика, різна діалектна база мовців, розірваність і відокремленість частин українського народу спричинили двоваріантність української літературної

мови і різний розвиток її варіантів на східних і західних землях України. А тим часом посилювався розвиток народного господарства і суспільних відносин, зростання міського населення і зокрема інтелігенції, наставало пробудження національної свідомості, відчуття себе єдиним народом у людей і над Дніпром, і над Дністром – все це вимагало перегляду філософії мови, формування єдиної української літературної мови і нової її якості. Українська мова повинна була виходити за межі романтично-історичного та романтично-етнографічного описування селянського життя у позитивістський простір суспільних потреб, соціальних ідей, розвитку науки, техніки, виробляти термінологію номінувати й описувати життя та обслуговувати всі його сфери. Останнє було більш притаманне галицькій мові, бо вона мала легші умови для розвитку і тісніші зв'язки з Західною Європою. Але проникнення галицьких мовних форм у східноукраїнське мовлення сприймалося в Наддніпрянщині неоднозначно. З такого приводу І. Нечуй-Левицький написав статті «Сьогочасна правописна мова на Україні» (1907 р.) і «Криве дзеркало української мови» (1912), у яких висловив незадоволення галицькими новаціями, що поширювалися в українській мові: «Наші молодші люди начитались галицьких газет так, що по мові зовсім погаличанилися, неначе так завзято падкували коло цієї справи, що аж повиучували ті газети й журнали і їх мову напам'ять... Наші молоді письменники вже одбилися од народної мови, живуть у великих містах, стали міськими, кабінетними людьми» [16, с. 8, 45]. Що мав на увазі письменник і чому так обурювався, стане зрозуміло, коли пригадаємо, що ще в 1878 р. у «Правді» (26) він писав, що для літератури взірцем «книжного язика» повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом, а найкращими професорами української мови є сільські жінки і то старшого віку. В орієнтації літературної мови на селянську Нечуй-Левицький був не один. Вважаючи, що ще немає української інтелігенції (а її й справді було мало), Панас Мирний також орієнтувався на чистоту народної мови, того життя, що «виробило нашу живу мову». Павло Грабовський також вважав, що мова мусить бути широко народною. Володимир Самійленко переконував, що писати треба так, як говорять у народі. І навіть Агатангел Кримський ще й у 1922 році писав: «Отак, як говорить простий народ на Україні – так треба точка-в-точку й писати, не поступившись будь-якими особливостями його мови та не приносячи їх у жертву для спільнослов'янського взаємного розуміння (274)» [12, с. 40].

Цей закономірний заклик до селянства і його мови як носія і оберега українського духу живив творчість багатьох діячів української культури. Але наставали нові часи і українська мова мусила відповідати на їх запити. У ставленні до мови філософія етнографічного романтизму мови мусила змінитися філософією позитивізму. Михайло Драгоманов висловив її так: «Мова не святощ, не пан людини, народу, а слуга його. Література мусить

нести в маси народу просвіту якнайлегшим способом» [17, с. 296–297]. Його підтримувала духовна дочка – Леся Українка. Високо цінував правопис Драгоманова Агатангел Кримський: «Драгоманова правопис не тільки радикальний, але й надзвичайно науковий. Можна б сказати, з наукового погляду це і був і є найкращий із усіх наших правописів, тільки що він для нас незвичний і через те не зміг прищепитися. Склався той Драгоманова правопис живовидячки підо впливом сербським. За правописом Драгоманова («драгоманівкою»), не треба нам не тільки м'якого знака, ба не треба букв я, ю, є (як у Куліша), бо ці складні букви в «драгоманівці» розкладалися на свої основні елементи і замінюються кожна двома буквами – або за допомогою латинської букви j, або за допомогою ь. Таким чином, у «драгоманівці» усувалися всі наші звукові непорозуміння і непослідовності» [17, с. 296–297].

М. Грушевський, власне, також, хоч і не заявляючи про це, фактично поділяв цю нову філософію мови – не тільки відтворювати і захищати чистоту мови, милуватися її привабами, а й розвивати, розширювати її сферу, змінювати, виробляти нові форми, бачити культуротворчу націєтворчу роль мови. Про зміст другої статті І. Нечуя-Левицького Ю. Шевельов написав так: «Роздратований і гнівний старий Нечуй-Левицький (нар. 1838), втративши відчуття дійсності, не може зрозуміти причин, що викликали зміни в мові. Йому ввижається, що українська мова руйнується чи то заходами галичан, чи то їхнього знаряддя – проф. М. Грушевського (що редагував «Літературно-науковий вісник», «Село» та ін.). А галицька мова, мовляв, дуже погана і антинародна». Ю. Шевельов цитує І. Нечуя-Левицького: «Скрізь в Європі за ґрунт і основу книжної мови були взяті осередкові мови, маючі в своїх формах і лексиці найбільший район, а не усякі дрібні підмови і чудернацькі говірки, а часом мішанки на краях, межуючих з сусідніми націями» (1912, 82) [12, с. 75–76]. Але все ж частину неологізмів Нечуй-Левицький від галичан приймає: *переважно, здійснити, враження, переважувати, зміст, вплив, пересвідчитися, неможливий*. У полеміку вступили І. Стешенко, М. Левицький, Леся Українка. С. Петлюра. І. Стешенко писав: «Час ішов і Галичина робила вплив і на Україну: молодші українці засвоювали галицькі мовні придбання, бо других не було... Старші патріоти, що тепер, подібно Нечую, ганять мову нашої преси, не створили для України вищої мови, а чим же пресі та інституціям треба було користуватися... силує не Грушевський до сії мови, а його й других потреба вислову духа, – та стихійна сила, перед якою нічого не значить лемент людей, що низько хотять затримати нашу націю, для домашнього обиходу, при мові баби Палажки» [18, с. 315].

На думку М. С. Грушевського, обставини життя нашого народу склалися «дуже некорисно для його національного життя й ослаблювали його національну силу й національне почуття. Панування чужих ослаблювало інстинкт організаційний» [6, с. 31]. Національне почуття ... наче не вірить

саме в свою силу і соромиться всякого сильнішого прояву» [4, с. 32] ... слабкість національної енергії, національного почуття дає себе чути на кожнім кроці, ... провінційний патріотизм, який вимагає, щоб газета писалася мовою його села, а все українське письменство не виходило за межі словника його повіту. Сі претензії кожного, щоб Україна йшла до нього. Й неохота поступити самому хоч кроком до неї – зробити невеличкі зусилля, щоб увійти... у всеукраїнський фарватер літературного й культурного руху; ... все це прояви послаблення національної енергії» [4, с. 32]. М. Грушевський писав далі, що народи й суспільності сильнішим національним почуттям, розвиненішою національною енергією сміливо проводили радикальні реформи своїх мов. Він навів приклади вирішення мовного питання у румун і чехів. В середні віки культурною, книжною мовою румун була слов'янська і заповнила своїми елементами живу народну мову. У XIX ст. румуни вирішили «вчистити» свою мову від слов'янських елементів, заповнити її романськими, наблизивши таким чином свою мову до латинської, бо вони потомки римлян. В епоху свого національного відродження чехи «постановили знаціоналізувати свою мову якнайповніше і замінити чужі вирази своїми», викликавши хвилю анекдотів і глузувань. Але останнє чехів не зупинило, вони свою нову мову прийняли, провели через книгу і школу, через народну мову [4, с. 33]. Підсумовуючи сказане «се були крайнощі», вчений переходить до ситуації з української мовою: «але що сказати про нас, коли глузуємо й відрікаємося чистісінького виразу тому тільки, що він для великоросійського вуха звучить дивно. Штучно, умисно збіднюємо природні багатства української мови, щоб не сказати чого незрозумілого для панків, яким властиво все українське стало чужим і незрозумілим. Викривляємо самі основи мислення, підтягуючи свою мову під складню мови великоросійської. Самі забуваємо, загороджуємо дороги культурному розвоєві, не допускаючи до вироблення української мови культурної, наукової, здатної до наукового мислення. Ей, горе малодушним!» [4, с. 33].

Предметом особливої турботи Михайла Грушевського був науковий стиль [19, с. 3–11]. М. Грушевський, орієнтуючись на наддніпрянську основу літературної мови, активно використовував наукову термінологію, уже вироблену західноукраїнською мовною практикою, справедливо вважаючи, що її формували й представники східної частини України, які друкували свої праці на заході. Коли в 1917 році виникла ідея збирати в народі термінологічні матеріали, щоб з них витворювати термінологію для різних галузей науки, то М. Грушевський у тижневику «Промінь», не відкидаючи цю ідею, звернув увагу на реальні потреби часу – вчити дітей і дорослих треба негайно – отже, доведеться скористатися тією термінологією, що вже є в українській мові і зафіксована у словниках, передусім у «Словарі української мови» Б. Грінченка, виробленою у Галичині термінологією і запозиченнями із західноєвропейських мов та російської. Створена 11

серпня 1918 року спеціальна термінологічна комісія при Київському науковому товаристві, «послухавши поради Грушевського, відразу зазначила серед джерел своєї праці «матеріали Львівського Наукового Товариства, галицькі шкільні підручники, праці І. Верхрацького та інших галицьких учених» [12, с. 100]. Засноване в 1908 р. Українське наукове товариство в Києві з ініціативи М.Грушевського влаштувало публічні лекції, диспути, конференції українською мовою, щоб призвичаювати наукові кола, суспільні верстви населення до української мови і виробляти загальноукраїнське літературне публічне мовлення.

Висновки і перспективи реалізації мовотворчих ідей М. С. Грушевського. Вироблення наукового стилю вченого диктувалося потребою інтелектуалізації національного життя, яка знову ж неможливою була без освіти українською мовою як у початковій та середній, так і у вищій школі. У 1917 році М. Грушевський писав: «Поки мова не здобуде місця у вищій школі, поки вона не служить органом викладання в університетських та інших учбових закладах, поки вона не стала знаряддям наукової праці у викладанні і літературі, доти суспільство, народність, що розмовляє цією мовою, почуватиме себе на становищі нижчої, «культурно-неповноцінної нації» [4, с. 175].

«Першим же й неодмінним засобом і знаряддям національного життя є культурна мова, здатна служити органом культурного життя в усяких сферах і проявах його. Без такої культурної мови, придатної не тільки «для домашнього употреблення», для етнографічних оповідань чи легендарних популяризацій, але здатної на орган чи науки, чи публіцистики, чи ділового ужитку, – не можемо ми й на крок вперед поступити» [4, с. 22]. «Оце найважливіше тепер – спільна жива робота, рух, поступ. Бо час гарячий, час не стоїть, час такий. Що не повториться вдруге! Боронь Боже. Його втратити. Єднаймося, розуміймося тою мовою, яка є...» [4, с. 22]. Великий філолог Пантелеймон Ковалів сказав про наукову діяльність М. Грушевського так: «Грушевський все своє життя, всю свою наукову діяльність (а вона в нього дійсно превелика) зв'язав лише з українською мовою, надрукував нею тисячі своїх праць. І це було тоді, коли над ним тяжіла панівна російська мова й приваблювала його красою своїх перспектив. Але він не завагався проміняти розкішний панський одяг на «мужичий» сіряк, офіційну повноправну російську на невизнану, безправну українську мову» [20, с. 54].

Історико-мовознавчі погляди Михайла Грушевського, його мовотворча діяльність мали значний вплив на вироблення єдиної української літературної мови (що на той час ще не було таким очевидним фактом, як нині), в якій злилися західний і східний плин мови, на прискорений розвиток і унормування української мови у 20-их – 30-их роках, зрештою й на удержавлення української мови у незалежній Україні.

1. Грушевський М. Як я був колись белетристом / М. Грушевський. Із літературної спадщини. – Нью-Йорк. – К., 2000. – С. 39. 2. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський М. Вибрані твори. – Нью-Йорк, 1960. – С. 210. 3. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Нью-Йорк, 1955. – Т. 6. – С. 366. 4. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос / М. Грушевський. – Пг., 1917. 5. Грушевський М. Про українську мову й українську справу / Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К. : Веселка, 1992. – С. 11–41. 6. Винар Любомир. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації. Статті і матеріали / Л. Винар. – Фундація ім. О. Ольжича. Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. – С. 124. 7. Грушевський М. Мова українська і московська / Руська бесіда. – Чернівці. – 1910. – С. 72–75. 8. Грушевський М. До упорядкування українського правопису / М. Грушевський // Україна. – 1925. – Кн.5. – С. 189–191. 9. Житецький П. «Энеида» Котляревского и древнейший список ея въ связи с обзором малорусской литературы XVIII века / П. Житецький. – К., 1900. – С. 84. 10. Український історичний журнал. – № 6 – 1996. – С. 28–29. 11. Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1875. – Т. 6. – С. 46–47. 12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус. Сучасність / Ю. Шевельов. – 1987. 13. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка / П. Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – К., 1961. – Ч. II. – С. 21–22. 14. Франко І. Літературна мова і діалекти / П. Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – К., 1961. – Ч. II. – С. 38. 15. Чайченко Б. Кілька слів про нашу літературну мову / П. Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – К., 1961. – Ч. II. – С. 147–148. 16. Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало української мови / І. Нечуй-Левицький. – К. – 1907. – С. 8, 45. 17. Кримський А. Нариси історії українського правопису до 1927 року / А. Кримський. Твори в 5 т. – Т. 3. – К. – 1973. – С. 296–297. 18. Стешенко І. Про українську літературну мову / І. Стешенко // Літературно-науковий вісник. – К., 1912. – № XI. – С. 315. 19. Мацюк Г. П. Питання української наукової мови в системі поглядів М. Грушевського / Г. П. Мацюк, Т. І. Панько // Мовознавство. – № 6. – 1991. – С. 3–11. 20. Ковалів П. Михайло Грушевський у боротьбі за українську мову // Михайло Грушевський. У 110-ті роковини народження 1876–1976. Спогади. Статті. Документи і коментарі. Нью-йорк-Париж-Сидней-Торонто; 1978. – 234 с.

Рецензент: д.філол.н., професор Назарець В. М.